

A KORSZERŰ MAGYAR NYELVJÁRÁSKUTATÁS ELVI, MÓDSZERTANI KÉRDÉSEIHEZ

VÉGH JÓZSEF

1. Benkő Lorándról az 1963-ban megjelent Magyar irodalmi lexikon a következőket írja: „Munkásságának fő területe a magyar nyelvöldrajz és az irodalmi nyelv kutatása”. Ezt a jellemzést ma lényegesen bővíteni lehetne. Ünnepeztünk sokat foglalkozik a magyar nyelv őstörténetének kérdéseivel, továbbá a grammatikával. Van még egy másik fontos kiegészítésem is. Benkő L. azon kevés magyar nyelvtudóshoz tartozik, akik szűkebb szakterületükön kívül szívükön viselik a magyar nyelvtudomány és a magyar nemzeti tudományágak helyzetének ügyét, bölcsen, mértéktartóan támogatják az ezekkel foglalkozókat. Jómagam szerény képességeimnek megfelelően főleg a nyelvjáráskutatással törődöm, igyekszem a nyelvjárás- és néprajzkutatás kapcsolatait bővíteni.

2. Mondanivalómat egy hosszabb Benkő-idézzel kezdem. 1981 márciusában Benkő a Szombathelyen tartott dialektológiai szimpozionon nagyon sok hasznos tanácsot adott a nyelvjárástani monográfiák készítéséhez. Ezek közül most egyet emelek ki: „Annak ellenére is, hogy én a nyelvjárásoknak a mai helyzetét, változásokban levő helyzetét tekintem, hogy ennek vizsgálatát tartom elsőrendűen fontosnak, azért nem zárnám ki teljesen azt a vizsgálati lehetőséget, amely — hogy úgy mondjam — a **nyelvjárási alaprétegre**, mélyrétegre vonatkozik. Mostanában nem egy olyan megnyilatkozást hallottam, olvastam, hogy tudománytalan dolog keresni az archaizmusokat, azok talán nincsenek is meg, talán csak az öregek tudják még őket stb. Azt hiszem, hogy ezekben a megnyilatkozásokban van bizonyos igazság, de van túlzás is. Még mindig meg lehet találni, ha nem is mindenütt egyforma mértékben (lehet, hogy vannak olyan vidékek, akár már faluk is, ahol már egyáltalán nem, de vannak, ahol még igen) azt a nyelvjárási alapréteget, amelyből a fejlődés a köznyelv felé indult. Ezt az alapréteget még mindig nemcsak lehet, hanem kell is vizsgálni — véleményem szerint —, ha másért nem, akkor a nyelvi hagyománymentés miatt, hiszen ezek olyan értékes nyelvi hagyományok, amiket nem volna szabad veszendőbe hagyni azért, mert ezek már archaizmusok, ezeket már szinte „ki kell verni” a beszélőkből, mert másként aligha ismerhetők meg, mert ezeket az archaizmusokat ismerik azért, és bizonyos szituációkban használják is, tehát meg lehet találni őket a módszeres vizsgálatban. Nekem legalábbis korábbi nyelvjárásgyűjtő tapasztalataim ide mutatnak, s nem hiszem, hogy a mai helyzet annyit, olyan drámai módon változott volna, hogy ilyen kutatást már ne lehetne végezni.

De nemcsak azért volna szükséges a nyelvjárási alaprétég vizsgálata, hanem azért is, mert valamely terület, település nyelvjárási alaprétégét tudományos szinten, a teljes nyelvi rendszer megragadásának igényével még senki sem írta le" (Dialektológiai Szimpozion, VEAB Értesítő 1982. II. Szerk.: Szabó G., Molnár Z. 22–3).

Nos ezekkel a kérdésekkel foglalkoztam én is 1986–89 között. Négy alkalommal összesen negyven napot töltöttem el az Őrségben. Kutatási eredményeimről már két helyen is jelent meg beszámoló: Észrevételek az őrségi nyelvjárás újabb kori állapotáról: MNy. LXXXIII, 548–55. Részletesebb tájékoztatást nyújtottam és a fontosabb nyelvi példákat ismertettem Az őrségi nyelvjárás mai képe (A nyelvi változásokról) c. előadásomban: Élőnyelvi tanulmányok az MTA Nyelvtud. Intézetében 1988 október 5–6-án rendezett tanácskozás, *Linguistica, Series A Studia et Dissertationes*, 3. Szerkesztette: Balogh L., Kontra M. 113–20.

A nyelvi változások kérdése ma a magyar dialektológia központi kérdése. Erről sokan írtak. Hely hiányában nincs lehetőségem arra, hogy a kérdés irodalmát itt tárgyaljam, csak a legfontosabb megnyilatkozásokból emelek ki néhányat. Bárczi: I. OK. VI, 86, Deme: *Nyelvünk a reformkorban*, 1955. Szerk. Paizs, 80, Deme – Imre: *Magyar Tud.* 1962. évi 9. száma, Imre: *Ált. Nyelv.* VIII (1972) 85–100, Kiss: *Nyr.* XCVII, 100–13, Szabó J.: MNy. LXXII, 100–13, Kálmán B.: *DialSzimp.* 29–34, Deme: *uo.* 187–91, Sebestyén Á.: *Nyr.* CV, 319–28, Bokor J.: MNy. LXXVII, 347–52, Végh: *ÖHA.*, uő.: MNy. LXXXII, 93–9, uő.: MNyj. XXVIII–XXIX, 37–8, Szabó G.: *NytudÉrt.* 58. sz. 387.

3. A *Magyar Tud.* 1962. évi 9. számában Deme L. és Imre S. közös tanulmányban mutat rá a nyelvjárást beszélők „kétnyelvűségére”. Ez azt is jelenti, hogy ma már a magyar nyelvjáráskutatás, a nyelvjárási gyűjtés, az adatok mérlegelése sokkal nehezebb, mint pár évtizede volt.

Azt már régóta hangoztatjuk, hogy a legelső feltétele a jó gyűjtésnek az adatközlők kiválasztása: csak értelmes, munkánk célját valóban értő paraszt emberekkel szabad dolgoznunk. Nem kell az időt sajnálni az ilyen képességekkel rendelkező adatszolgáltatók kiválasztására. Akadémiai nagydoktori értekezésemben sokat foglalkoztam a gyűjtés feltételeinek, pl. a lélektaniaknak megteremtésével. Őriszentpéteren az utóbbi 3–4 évben mintegy harminc emberrel beszéltem, (az egész Őrségben 50 adatközlővel) ámde igazában Őriszentpéteren 8–10 volt kiváló beszélő és válaszoló (nem jelenti persze azt, hogy a kevésbé jó adatközlők néhány megnyilatkozását kellő kritika és megfontolás után nem lehet felhasználni). Én úgy látom, hogy a régi jó latin szólást kell alkalmazni: *Non numerantur, sed ponderantur*.

A már említett akadémiai nagydoktori értekezésem „Kapcsolatok a jelentés- és a nyelvjáráskutatás és a néprajz között” opponensei, mind a hár-

man kiemelik, hogy hogyan sikerült az őrségi emberek teljes bizalmát elnyernem. Talán nem veszik cikkem olvasói hívalkodásnak, öndícséretnek, ha ezek közül két megállapításra hivatkozom. Kálmán Béla: „Szinte családtagja, tiszteletbeli polgára lett Őriszentpéternek és környékének. Adatközlőinek sorsát is végigkísérhette. Kiválogatta a legmegbízhatóbbakat. ... Pontosán követi a különböző hangtani és nyelvjárási adatokat, mindegyiket a közlő nevével, korával és a feljegyzés körülményeivel (spontán beszéd, kérdésre felelet, rákérdezés) együtt pontosan feljegyezve. ... Mivel így feloldotta a feszes, szófukar, csak százalékra menő adathalmazt, még a nem nyelvész is könnyen megérti írását.”

Deme L. oppositójából idézem a következőket: „... a helyszíni újrakérdezés — ami nagyon is gyakorlati, majdhogy kétkezi feladatnak tűnhet sok kívülből álló szemében — hallatlanul nagy elméleti és módszertani tanúsághalmaznak vált eddig is sokkal kevésbé ismert és igénybe vett bázisává. Ez kínálta fel ugyanis a lehetőséget — s ezt Végh József jó érzékkel felismerte és a bulldog szívósságával ki is aknáztta —, hogy beletekintsen a nyelvjárás — s ezen keresztül a nyelviség életének mélyébe, aprajába, mozgásának-változásának mechanizmusába olyan mélységben és részletességgel, amilyen a madártávlatból szemlélő atlaszgyűjtőnek végképp nem adatik meg, de még a monográfiakészítőnek is csak akkor, ha olyan szerencséje van, hogy anyanyelvjárását vizsgálhatja, s vele kapcsolatos genetikusan szerzett élményeit — Antaioszként — újabb és újabb visszakerülésekkel időről időre feltöltheti.

Igaz, Végh József Békés város szülötte, s első gyűjtőterülete a Nagysárrét volt. De hosszabb őrségi és Őrség környéki tanárkodása a nagyrészt ehhez az időhöz kapcsolódó, vagy ezt követő gyűjtőmunkája második hazájává tette ezt a tájat, s — mi nélkülözhetetlen kelléke a mikrofilológus szociolingvisztikai vizsgálatnak — genetikusan familiárisrá tette őt az ottani beszélők közül sokak számára; olyanná, akivel szemben feloldódnak a poliglosszia természetes — de ebben a munkában igen káros hatású — reflexei; akiknek a kedvéért a tudatosabb beszélők képesek és hajlandók felhozni a tudat alatti rétegekből a tudatosítottba a már kevésbé használt, de még ismert archaikus formákat is.”

Örömmel fogadtam, hogy értekezésem bírálói a legfontosabb eredményemet vették észre. Az őrségi emberek szeretettel vettek körül, rájöttek arra, hogy a nyelvi múzeum felállítása is fontos. Igyekeztek kérdéseimre, rákérdezéseimre úgy felelni, mintha én szomszéd vagy koma volnék. Az őrségi adatközlőim jó szándékát tapasztaltam már az ÓHA. anyagának gyűjtése közben, de most sokat jelentett, hogy négy alkalommal, dolgozatom fogalmazása közben a nem teljesen tisztázott nyelvi tényekre rákérdezhettem. Volt, előfordult, hogy három családnak Zsohár Istvánéknak, Szabó Sándornak és Gömbös Emilnek (34 éves) levelet is írtam, hogy jól jegyeztem-e fel a nehezebben kérdezhető adatokat.

Két esztendőben, 1986-ban és 1987-ben Zsuháréknál (a férj 67, a neje 63 éves) laktam két hétig. Így magam figyelhettem, hogyan beszélnek az örségiek egymás között. Örömmel hallgattam a szavakat, mikor Zsuhár Istvánné Szabó Olga (63 éves) az unokáit szidta, korholta.

4. Deme László alkotta meg a következő műszót: *informátor*. Azokat az adatközlőket minősítette Deme így, akikkel el lehetett beszélgetni arról, hogy miképpen él egy-egy alakváltozat, kik használják (Bárczi-Eml. Nyelvtud.Ért. 40. sz. 70–1). **Az informátorok szerepe nagyon felértékelődött** — szerintem — **az utolsó 10 esztendőben**. Az informátorok segítségével tudtam meg pl., hogy a *gyeg* 'jég' szó nemcsak a hetési Bődeházán van meg, hanem Óriszentpéteren, Kercaszomoron. A köznyelvi szén *szeny* alakban Óriszentpéteren és Kercaszomoron is megvan stb.

A nyelvjárási elemek visszahúzódasában a dialektológusok nagy jelentőséget tulajdonítanak az életkori szempontoknak. „Ügyszólván valamennyi, a nyelvjárásban mutatkozó változás és változat a generációs különbségek számlájára írandó”: Kiss J. Mihály, 162.

Eme általánosan elfogadott nézettel kár volna vitatkozni. Ámde az utóbbi négy esztendő örségi vizsgálódásaim közben egyre inkább azt tapasztaltam, hogy az életkor, a környezet, a beszélgetés témáján kívül van még egy szempont, amit a jövőben nagyon is figyelembe kell vennünk. Ez az adatközlő megértése, intelligenciája. Óriszentpéteren a legérdekesebb és legarchaikusabb alakokat először nekem a 34 esztendő, érettségizett Gömbös Emli mondta. Csak egy példát említek most: *Nē ű idē!* = Ne ülj ide! — Persze meg kell gondolni, hogy Gömbös Emilnek a figyelmét a körmendi gimnáziumban már két tanára — az örségi, nagyrákosi származású Vörös Ottó és Szabó László (ő a Vas megyei földrajzi nevek gyűjtésében nagy szerepet játszott) felhívta a népnyelv és a néprajz kutatására. Két szép pályamunkát is készített Gömbös az MTA Nyelvtud. Intézete és a Néprajzi Múzeum pályázatára. E kedves és rendkívül tehetséges, szubjektív egyéniségről több, mint egy oldalt írtam nagydoktori értekezésemben a fontosabb adatközlők jellemzése c. fejezetben.

Gömbös Emil nélkül nem sikerült volna az örségi nyelvjárás alaprétegét igazában felszínre hoznom és megörökítenem. Nagy szomorúsággal értesültem, hogy a fiatal férfi légzőszervi betegségben 1990 októberében váratlanul eltávozott az élők sorából. Nagy fájdalommal gyászolom őt ma is. Engedjék meg, hogy kis cikkemet egy, már kicsit sokat emlegetett, de igaz szólással fejezzem be. Gömbös Emilről elmondhatjuk: *Non omnis moriar*. Adatai, megállapításai belekerültek a magyar nyelvjáráskutatás vérkeringésébe. Megérdemli ugyanúgy a rá való emlékezést, mint egy kutató.